

VALERIO MASSIMO
MANFREDI

⊗ D Y S E U S
P R Í S A H A

Odysseus

Valerio Massimo Manfredi

Odyseus

1. DIEL
PRÍSAHA

Z taliančiny preložila
DIANA FARMOŠOVÁ

slovar

Copyright © 2012 first published in Italy by Mondadori
This edition published in arrangement with Grandi & Associati
Slovak edition © Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., Bratislava 2019
Translation © Diana Farmošová 2019
Cover illustration © Barbora Idesová 2019
Cover layout © Eva Machajdíkova 2019

ISBN 978-80-556-3938-3

Všetky práva vyhradené. Nijaká časť tejto knihy sa nesmie reprodukovať ani šíriť v nijakej forme, žiadnymi prostriedkami, ani elektronickými, ani mechanickými, ani vo forme fotokópií, nahrávok, prostredníctvom súčasného a ani budúceho informačného systému a podobne, bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

Venujem Christine

Bolo to v časoch, keď na horách
revali ešte Chiméry,
keď s hmlistými západmi slnka
kentauri schádzali sa napájať.

GIOVANNI PASCOLI

Prológ

*Odkedy kráčam? Netuším, ved' už ani neviem zrútať dni a noci. Me-
siac a slnko v jedno mi splývajú. Nočná hviezda niekedy žiari tak sil-
no, až rozjasní nekonečnú zasneženú pláň rovnako ako slnko, a tá
denná sa zas dvíha spoza obzoru zastretého hmlou ako bledý mesiac.
Svetlo sa zrkadlí na ľade ako vo vode.*

*Odkedy som nevidel človeka? Odkedy ani jar, more, duby, ba ani
myrtu na holiach či medzi skalami? Natrafil som na vlkov. Na med-
vede. Neublížili mi, nezaútočili. Luku som sa ani nedotkol a predsa
som prežil, len aby som svoju cestu dotiahol do konca.*

Poslednú cestu.

*Naučil som sa zhovárať sám so sebou, robiť spoločníka svojej vlas-
tej mysli, len aby sa nerozplynula spolu s hmlou. Chýba mi moja man-
želka, jej hebká, biela náruč, hrejivé prsia a uhľovočierne oči. Chýba
mi môj syn, moje jediné chlapča, ktoré som splodil. Odišiel som, zatiaľ
čo on sladko spinkal. Deti majú tvrdý spánok. Isto ma bude nenávi-
diť: roky rokúce ma vyčkával.*

*Chýba mi moja zelenooká bohyňa, jej dokonalé pery, ktoré v ži-
vote nebozkávali, ani boha ani smrteľníka. Nezanechala by po sebe
jedinú stopu, ani keby kráčala vedľa mňa. Jej dych sa nemení na ob-
láčiky pary – je ľadový ako sneh. Kedysi ma milovala, zjavovala sa
mi v rôznych podobizniach, no i tak som ju vždy a všade spoznal...
Prestala sa mi prihovárať, alebo možno ju už iba ja nepočujem.*

*Počúvaš ma? Počúvaš syna malého ostrovčeka, syna trpkého
osudu? Nenapraviteľného klamára... Kol'ko ráz si holé ruky zaboril
do snehu, aby si z nich zmyl krv? Nadarmo. Vidíš, ako sa na teba po-
zerajú? Kráčaj, kráčaj, choď vpred, stále vpred, pretože obzor pred*

tebou utekú, stráca sa a táto nekonečná zem, šira, bezhraničná, bez-
tvará a jalová ako more, nehybná ako bezvetrie...

No a čo, ver či never, ja som kráľ.

Ty a kráľ? To si ma ale rozosmial.

Smej sa, koľko sa ti zachce, no aj tak som kráľ. Bez kráľovstva, bez
poddaných, bez priateľov, bez, bez, bez... a predsa kráľ. Podnikol som
vojnové výpravy, stál som na čele obrovskej flotily... Bojovníci. Pria-
telia. Druhovia. Mŕtvi. Je mi zima. Počujete ma? Je mi zima. Kde ste?
Niekde tu? Alebo pod zemou? Pod ľadom? Ani váš dych sa nemení
na obláčiky pary. Ste neviditeľní.

Vpred, stále vpred. Nespomínam si, kedy som naposledy niečo zje-
dol. Nechápem, prečo sa môj osud neupokojí, prečo nemôžem žiť ako
väčšina ľudí, mať domov, rodinu, trikrát denne teplé jedlo.

Aténa. Miluješ ma ešte? Ešte stále som tvoj obľúbenec? Či azda
práve v tom tkvie moje bláznovstvo: moja myseľ je spätá so záhad-
nými skutočnosťami, väčšími ako ja, ktoré nedokážem pochopiť. Je-
diný obraz, ktorý mám pred očami, sú moje vlastné nohy zavinuté
v kožiach králikov, ktoré som predtým pojedol. Moje nohy blúdia bez-
cieľne, teda ak nerátam proroctvo vešťača, ktorého som jednej bezme-
sačnej noci privolať z oného sveta. Idem za cieľom, ktorý objavím, až
keď k nemu dorazím. Ani neviem, koľko dní a nocí už uplynulo. Vlas-
tne som ich nikdy nerátal a netuším, odkedy som na cestách. Ved' ne-
viem ani to, koľko mám rokov. Jedno je však isté – mladý už nie som.

Hora.

Týči sa osamelá ako ostrov uprostred mora. Je v nej jaskyňa. Skry-
jem sa v nej pred vetrom, ktorý mi štiplavo olizuje tvár, a pred sne-
hom šľahajúcim do očí.

Jaskyňa. Vzadu vnútri, kde ani vietor nemá miesta sa obrátiť, je
celkom príjemne.

Zazrel som králika. Čosi biele na bielom. Ťažko je namieriť, ešte
ťažšie odolať hladu. Lež nebolo by zlé poddať sa únave a vypustiť
dušu v sladkom skonávaní. Kto by ma tu už len našiel? Zošúverené
telo, grimasa vyhladovaných zubov...

Trafil som ho. Odral. Zhltol. Bud' ja, alebo králik. Aký je v tom roz-
diel? Od tej chvíle sa mi pred jaskyňou kopili kosti a v hlave spomien-
ky. Príde jar a stretnem muža, ktorý mi položí otázku, a ja mu bu-
dem musieť odpovedať. Znovu si na všetko pospomínať. Aj na krik,

nárek a ozveny utrpenia. Kus dreva, čo som niesol na pleci, som skryl hlboko v jaskyni. Našiel som ho raz ráno po návrate na Itaku, ležal na brehu mora ako stroskotaný vrak. Ako dlho sa hojdal na hladine? Roky. Spoznal som ho podľa motýľa vyrezaného na rukoväti: kedysi dávno patrila jednému môjmu druhovi. Štvrté veslo vpravo. Starý kamarát, teraz spíš v temnej priepasti. Ale poslal si mi odkaz, je čas znovu sa vydať na cestu.

Moja loď. Ako mi len chýba. Mala oblé boky ako hebká, zmyselná žena, ako zelenooká bohyňa. Teraz leží polámaná na kusy na morskom dne. Srdce mi narieka. Neplač, srdce moje, neplač. Ved' už si vydržalo aj inú bolesť. Nekonečná smola, áno. Radšej spomínaj v spánku. Spomínaj na všetko. Spomienky sú príjemné: narodenie, život. Budúcnosť je smrť, hrdinova i králikova smrť. Nie je medzi nimi nijaký rozdiel, je to iba hrôzostrašná istota.

Sliepňavé svetielko pohltila tma. Vietor sa znovu rozbehol po pláni, až kvíli v temnote, rozzúrili vlkov a privoláva sneh, sneh a ešte raz sneh. Sú to ale dlhokánske noci! Kedy sa to konečne skončí? Existovalo vôbec niekedy hrejivé slnko vykúkajúce spoza kopcov pokrytých ševeliacimi dubmi? Existoval vôbec niekedy morom obmývaný ostrov, tíško ležiaci v mesačnom svite, voňajúci myrtou a asfodelmi?

Raz dávno sa na tom ostrove v paláci na kopci narodilo dieťa, jedináčik. Neplakalo, bralo sa hneď hovoriť, napodobňovať zvuky, ktoré podchytilo v tme materinského lona.

Ja.

JEDEN

Pomenovali ma Odysseus, pretože tak rozhodol môj starý otec Autolykos, kráľ Akarnanie, keď mesiac po mojom narodení zavítal na návštevu do nášho paláca. Netrvalo dlho a zistil som, že všetci mali otca, len ja nie. Keď som si večer líhal spať, vypytoval som sa dojky: „*Mai*, kde je môj otec?“

„Vybral sa aj s ostatnými kráľmi hľadať poklad na ďalekom mieste.“

„A kedy sa vráti?“

„Neviem. To nikto netuší. Keď sa raz človek vydá na more, ani sám nevie, kedy sa vráti. Striehnu naňho búrky, piráti a útesy. Niekedy loď stroskotá a občas sa dakomu podarí doplávať na breh a zachráni sa. Potom ale musí čakať, kým nepríde iná loď, a to môže trvať mesiace, inokedy aj roky. Ak však prídu piráti, vezmú ho do najbližšieho prístavu a predajú ako otroka. Život námorníka je riskantný. More ukrýva hrôzostrašné netvory a záhadné tvory, ktoré žijú v hĺbinách a za bezmesačných nocí sa vynárajú na hladinu... Ale teraz už spi, zlatko.“

„Prečo išiel hľadať poklad?“

„Pretože všetci najsilnejší achájski bojovníci išli hľadať poklad. Mohol vari tvoj otec chýbať? Všetci pevcí raz budú ospevovať ich výpravu a mená hrdinov, ktorí sa na nej zúčastnili, sa budú spomínať naveky.“

Síce som celkom dobre nechápal, prečo musí človek odísť a riskovať len preto, aby ho raz niekto ospevoval a velebil jeho odvahu, prečo sa musí vydať na more a hazardovať s vlastným životom, no aj tak som súhlasne prikyvoval.

„Prečo musím spať s tebou, *mai*? Prečo nemôžem spať s mamou?“

„Pretože tvoja matka je kráľovná a nemôže spať s niekým, kto sa v noci pocikáva.“

„Ja sa nepocikávam.“

„Výborne,“ odvetila dojka, „od zajtra budeš spať sám.“ A tak aj bolo. Moja matka, kráľovná Antikleia, ma dala presťahovať do novej novej izby s dubovou posteľou vykladanou drevom a košťami a dala mi priniesť vlnenú prikrývku vyšívanú purpurovými niťami.

„Prečo nemôžem spať s tebou?“

„Pretože už nie si dieťa a pretože si princ. Princovia sa neboja spávať sami. Ale zo začiatku ti pošlem Femia. Je to poriadny mládenec, pozná premnoho krásnych príbehov a bude ti ich pospevovať, až kým ťa nepremôže spánok.“

„Akých príbehov?“

„Takých, čo sa ti tak veľmi páčia: výpravy Persea proti Medúze, Tesea proti Minotaurovi a mnohé ďalšie.“

„Môžem ťa o niečo poprosiť?“

„Samozrejme,“ odvetila moja matka.

„Chcel by som, aby si mi dnes večer porozprávala nejaký príbeh ty. Aký chceš. O niečom, čo urobil môj otec. Porozprávaj mi o vašom prvom stretnutí.“

Usmiala sa a prisadla si na peľasť. „Stalo sa to, keď ho môj otec pozval na lov. Naše kráľovstvá susedili, Laertovo kráľovstvo bolo na západe na ostrovoch, kráľovstvo môjho otca na pevnine. Bol to spôsob, ako sa spojiť za spoločnú vec, proti nepriateľom zvonka. Mala som šťastie. Mohlo sa mi pritrafiť vydať sa za tučného plešatého starca, ale tvoj otec bol krásavec a silák, bol odo mňa iba o osem rokov starší. Akurát nevedel jazdiť na koni. Môj otec ho to naučil a daroval mu koňa.“

„To je všetko?“ vyzvedal som. Predstavoval som si, ako ju môj otec vyslobodzuje z pazúrov nejakej ozruty alebo despotu, ktorý ju väznil.

„Nie,“ odvetila, „ale viac ti povedať nemôžem. Možno neskôr. Až keď to budeš vedieť pochopiť.“

„Ale ja už chápem.“

„Nie. Teraz nie.“

Minul sa ďalší rok a po správach o kráľovi ani chýru, no mal som aspoň učiteľa, ktorý všetko vedel a rozprával mi o ňom. Po-

rozprával mi o otcových dobrodružstvách na love, o nájazdoch a bitkách s pirátmi: jeho historiky boli oveľa krajšie ako príbehy, čo mi rozprávala matka. Volal sa Mentor, myslím ten môj učiteľ. Bol to mládenec s tmavými očami a čiernou bradou, ktorá ho robila starším, ako v skutočnosti bol. Poznal odpoveď na všetky otázky, až na jedinú, ktorá ma naozaj zaujímala: „Kedy sa vráti môj otec?“

„Pamätáš si ho?“

Prikývol som.

„Áno? Tak aké má vlasy?“

„Čierne.“

„Všetci ostrovania majú čierne vlasy. A pohľad?“

„Prenikavý. Farby mora.“

Mentor si ma skúmavo prezrel: „Ty si ho naozaj pamätáš alebo len hádaš?“

Odpovede sa však nedočkal.

Môj otec sa vrátil rok nato, koncom jari. Správa o jeho návrate dorazila do paláca na svitaní a vyvolala poriadny zmätok. Dojka dala kráľovnej napochytro nachystať kúpeľ, potom jej pomohla obliecť sa a učesať a priniesla jej šperkovicu, aby si vybrala šperky, ktoré sa jej najviac páčili. Mne prikázala obliecť si dlhý odev, ktorý som nosieval, keď k nám zavítali hostia – červený s dvoma zlatými pásmi. Pekný. Keď som v ženských komnatách prechádzal popred zrkadlo, obzeral som sa v ňom.

„Nezašpiň sa, nehraj sa v prachu, nenaháňaj sa za psami...“

„Môžem si sadnúť pod arkády?“

„Áno, ale nezašpiň sa.“

Sadol som si. Odtiaľ som aspoň videl vychádzať a vychádzať ľudí a tiež sluhov, ako chystajú obed pre kráľa. Prasa pod nožom najprv hlasno kvíčalo a potom ho zavesili dolu hlavou za zadné paprče. Psy olizovali tých pár kvapiek krvi, ktoré dopadli na zem. Ostatnú zachytili sluhovia do hlinených džbánov na krvavničky. Ja som ich nemal rád.

V tej chvíli som uvidel prichádzať Mentora. Vzal do ruky baky a vykročil po chodníku smerom do prístavu. Rýchlo som sa poobzeral okolo seba, či sa na mňa náhodou niekto nepozerala, a rozbehol som sa za ním. Dohonil som ho až pri fontáne.

„Kam si sa tak rozbehol?“

„Za tebou. Chcem vidieť môjho otca.“

„Ak Eurykleia zistí, že si zmizol, vyplaší sa a tvoja matka ju dá zbiť, a celkom rada...“ Mentor sa zarazil. Uvedomil si, že to, čo má na mysli, nemôže povedať šesťročnému dieťaťu.

„Moja matka žiarli na dojku Eurykleiu, však?“

Mentor neveril vlastným ušiam: „A vieš ty vôbec, čo znamená žiarliť?“

„Viem, len to neviem vysvetliť... už to mám! Žiarliť znamená chcieť niečo len pre seba.“

„Chápem,“ odvetil Mentor a chytil ma za ruku, „pod', ideme. Pravou rukou si drž odev, aby si ho nepošliapal a nepotrestali ťa.“
Vykročili sme.

„Načo ti je bakuľa, keď si mladý a máš rezký krok?“

„Aby som mal čím odplašiť zmije: ak ťa uštipnú, je po tebe.“

„Pretože chceš vyzerieť dôležitejšie a múdrejšie.“

Mentor zastal, prísne sa na mňa zadíval a namieril na mňa ukazovák: „Neklad' mi otázky, na ktoré poznáš odpoveď.“

„Ja som iba hádal,“ odvetil som ospravedlňujúco.

Keď sme napokon došli do prístavu, slnko už svietilo vysoko na oblohe. Prví ľudia uvideli a spoznali kráľovskú loď podľa veľkej zástavy, keď bola ešte ďaleko od brehu, veľa člnov a lodiek jej vyplávalo v ústrety, aby ju potom slávnostne odprevadili až do prístavu.

„Tak a tu ho máme,“ zvolal Mentor. „Ten muž v azúrovom plášti s kopijou v ruke je kráľ Laertes, tvoj otec.“

Pri týchto slovách som si vyslobodil ruku z jeho zovretia a opreteký som sa rozbehol dolu do prístavu. Letel som ako odušu, až kým som nedobehol k bojovníkovi v azúrovom plášti. Až pred ním som zastal a celý zadychčaný som naňho vyvaloval oči. Oči farby mora.

Spoznal ma a zdvihol na ruky.

„Ty si môj otec, všakže?“

„Áno, ja som tvoj otec. Ešte si ma pamätáš?“

„Áno, vôbec si sa nezmenil.“

„Ale ty si sa zmenil, a poriadne. Hovoríš ako dospelý muž a si rýchly, videl som ťa letieť dolu svahom.“

Sluha priviedol pre kráľa jediného koňa, ktorého sme na ostrove mali, Laertes naňho vysadol a mňa si posadil pred seba. Za nami sa vytvoril dlhý sprievod: kráľovi priatelia, osobní strážcovia, ostrovná aristokracia, zástupcovia ľudu, správcovia jeho majetkov a dobytká. Sprievod pomaly napredoval a popri chodníku, ktorý sa hadil k palácu, sa zhlučkovali ľudia. Mentor kráčal vedľa kráľa nesúceho sa na koni, bolo to privilegované miesto na znak toho, že kráľ si ho veľmi váži.

Oslavy sa pretiahli dlho do noci, ale mňa uložili do postele hneď po západe slnka. Dlho som však ani oka nezažmúril, z hodovej sieňe totiž ku mne doliehal huriavk, smiech a nezrozumiteľná vrava.

Naveľa ruch predsa len ustal, lampáše vrhali po stenách mihotavé tieňe, dvere do izieb sa otvárali a za škrípota závor znovu zatvárali. Bolo už neskoro, ale ešte som úplne nespal, iba som driemal, vyrušovali ma všetky tie zvuky, spevy a pokriky, ktoré som celý večer počúval. Zľahka som zadriemal, a vtom ma zobudil zvuk otvárajúcich sa dverí. V tme som vykĺzol na chodbu a do dojkinej izby som uvidel vychádzať muža. Podišiel som bližšie. Z izby som počul vychádzať čudné zvuky a spoznal som otcov hlas. Vytušil som, že to, čo sa v tej chvíli odohráva za dverami, nie je divadlo pre malého chlapca. Vrátil som sa preto do svojej izby a vliezol som pod prikrývku. Zrýchlený tep srdca mi ešte chvíľu nedal zaspáť, potom sa pomaly upokojil a aj ja som konečne zavrel oči.

Na druhý deň ráno ma zobudil Mentor. Dojka bola asi unavená. „Už je biely deň. Chod' sa umyť. Dnes máme kadečo na práci a tvoj otec bude chcieť byť s tebou.“

„Môj otec spal najprv s mojou matkou a potom s *mai*.“

„Staraj sa o seba. Tvoj otec je kráľ a robí to, čo sa mu zachce.“

„S dojkou som spával najprv ja, teraz on, chcem vedieť prečo.“

„Všetko sa dozvieš, keď bude čas. Eurykleia je jeho. Kúpil ju. Môže si s ňou robiť, čo sa mu zažiada.“

V hlave sa mi premietli čudné zvuky, ktoré som počul v noci, a myslím, že som pochopil.

„Viem, čo robil.“

„Špehoval si ho?“

„Nie. Eumaios mi raz ukázal kanca, keď skočil na sviňu.“

„Ja toho zvrhlíka ale prefacekám! A teraz sa umy,“ prikázal mi Mentor, ukazujúc na vaňu plnú vody z prameňa, ktorý vyvierať spod zeme priamo v paláci.

Umyl som sa a obliekol. Mentor ukázal prstom na bralo nad chodníkom asi sto krokov od nás. „Chod' si sadnúť tam hore. Tvoj otec išiel pred svitaním na lov. Cestou naspäť pôjde tadiaľto. Keď ťa uvidí, zastane, aby sa s tebou pohováral.“

Poslúchol som a vykročil po chodníku. Videl som pastierov, ako ženú stáda z košiarov a vedú ich na pasienky. Psi so štekotom bežali za nimi. Došiel som k bralu, vyliezol som celkom hore a obzrel som sa, aby som zakýval Mentorovi, že som už tam. Nevidel som ho. Medzitým kamsi zmizol.

Sadol som si teda a zhora som pozoroval sluhov a sedliakov, bačov a kraviarov, ako sa poberajú za prácou. Slniečné svetlo sa každou chvíľou vlievalo do čoraz hlbších údolí a skrytejších zrázov. Začal som sa hrať s farebnými kamienkami, ktoré som stále nosieval vo vrecku. Hádzal som ich na zem a zbieral, znovu hádzal a čudoval sa, ako sa zakaždým rozsypali inak. Pomyslel som si: „Koľkokrát ich budem musieť hodiť, aby sa rozsypali presne tak ako prvý raz? Stačil by mi na to celý život?“

„Hráš sa sám?“ začul som za sebou otcov hlas.

„Nemám sa s kým.“

„Čo myslíš, že robia rozhodené kamienky?“

„Predpovedajú budúcnosť.“

„A čo hovoria?“

„Aj ja raz podniknem dlhú cestu. Ako ty.“

„To sa dá predpovedať veľmi ľahko. Žiješ predsa na ostrove. Teraz sa ti zdá veľký, no čoskoro ti bude pritesný.“

„Pôjdem až tam, kam doteraz nikto nedošiel.“ Zadával som sa do otcových očí farby zeleného mora. „Kam až si sa dostal ty?“

„Až tam, kde more naráža o hory. Sú vysokánske a stále zasnežené. Sneh vytvára rieky, ktoré žblnkajúc a peniac sa stekajú až do mora. Sú také krátke, že voda sa ani nestihne ohriať na slnku a ešte ľadová sa vlieva do mora.“

„A tam ste našli poklad?“

„Kto ti to povedal?“

„Dojka.“

Môj otec sklonil hlavu. V jeho tmavej hrive sa kde-tu objavil biely vlas.

„Áno.“ odvetil. „Chceš počuť pravdu alebo to, o čom raz budú spievať pevcí?“

Nevedel som, čo na to povedať. Naozaj ma zaujíma pravda? Načo by mi bola? Pravda nie je pre deti. Stačí, ak človek niečo povie, a hneď sa to premení na pravdu. Kráľ malého ostrova sa vydal za veľkým dobrodružstvom. Na výprave sa zúčastnili všetci najlepšie Achájci. Ako by mohol chýbať práve on? Okrem toho, hovoril som si v duchu, na našom ostrove sú iba ľudia, kozy, ovce a prasce. Lenže ak sa človek vyberie ďaleko, ale naozaj poriadne ďaleko, ktohovie, čo všetko tam nájde. Netvory? Obrov? Morské hady? A prečo nie? Bohov? Veru možno aj tých.

„Rozprávaj, otec, porozprávaj mi o tvojich druhoch. Je pravda, že sú to všetci najväčší achájski hrdinovia?“

„Rozhodne áno,“ pritakal s úsmevom. „Herakles,“ rozhodil rukami, „je najsilnejší muž na svete. Keď napne svaly, ide z neho strach. Som presvedčený, že holými rukami by zložil aj leva. Nikto si s ním nemôže merať sily. Najradšej má kyjak, lebo zbrane nepoužíva. A tým kyjakom zloží aj býka. Vieš o tom, že raz celkom sám vytiahol loď na breh a priviazal ju o olivovník? To on vyťal borovicu, z ktorej bola postavená. Jej kmeň bol taký širokársky, že ani dvanásť chlapov ho nedokázalo oblapiť. Bola to posledná borovica svojho druhu na hore Pelion. Z kmeňa potom tesár vysekal sekerou lodný kýl a vydlabal ho dlátom. A nazval ju *Argo*, pretože bola veľmi rýchla.“

Už si nespomínam, ako dlho sme sedeli na brale a pozerali sa na pomalú hru tieňov a svetla na obrysoch nášho ostrova. Pozorne som počúval otcov hlas a zasnene žmolil ovsené steblo v ústach. Slová mu vylietali z hrdla ako krdle vtákov spomedzi brál pri východe slnka. Jeho hlas znel ako lesný roh, keď prechádza z jednej tóniny do druhej. Sprevádzal ma po celý zvyšok života. *Ešte aj teraz ma budí uprostred noci. „Vstávaj, ide sa na lov!“ Aj teraz, keď ho už niet. Atta... otec... kráľ môj. Kto bol druhý najsilnejší muž po Heraklovi? Kto?*